

УДК 802.0-5(075.3)

ТИПОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ РЕЦЕНЗІЇ

Брона О.А.

Сучасна людина занурена не тільки в інформаційне, але і в емоційне середовище, що здебільшого формується засобами масової інформації. Наш настрій у значному ступені визначається як тематикою, так і стилістикою газетних, журнальних, теле- та радіоматеріалів.

Актуальність. Посилення обміну інформацією в суспільстві супроводжується зростанням інтересу до наукового аналізу процесів мовленнєвої діяльності і особливо до практичних рекомендацій, які випливають з цього аналізу і дозволяють забезпечити високу ефективність впливу повідомлення на адресата, підготовки мовленнєвого твору адресантом.

Вступ до проблеми. Вперше таке зростання інтересу сталося ще в античності. Тоді Аристотелем був вжитий системний аналіз промови, виділені мета і елементи мовленнєвого процесу і встановлена залежність між ними [1, с. 24].

На сучасне прискорення соціального розвитку і науково-технічну революцію мовознавство відреагувало усвідомленням необхідності в психолінгвістиці, лінгвістиці тексту, в поглибленні функціонального дослідження стилістичних різновидів мови, участю в формуванні загальної філології.

Стилі мовлення – явище історичне. Вони своєрідні в різних мовах в силу традицій. Однак в цілому набір елементарних стилів мовлення єдиний для мов народів, що володіють сучасною цивілізацією і державністю, тоді коли кількість стилістичних різновидів в практиці необмежена.

Уявлення про сутність стилю вкрай різноманітні.

У теорії тексту, газетно-публіцистичного також, останнім часом все більшу увагу привертає його функціональний аспект, який передбачає вивчення таких моментів: форми конкретної реалізації текстів, що складаються з урахуванням їхніх системно-функціональних характеристик.

М.М. Бахтін виводить природу стилю із природи жанру. „Стиль нерозривно пов'язаний з певними, тематичними єдностями і, що особливо важливо, з певними композиційними єдностями: з певними типами побудови цілого, типами його завершення, типами ставлення мовця до інших учасників мовленнєвого спілкування” [3, с.76].

На думку М.Д. Феллера, „стильова сторона мови – це користування засобами мови в особливих цілях, додаткових по відношенню до основної мети всякого спілкування – повідомлення думки. Такими додатковими цілями можуть бути: вплив на уяву слухача і збудження в ньому естетичних переживань (художнє мовлення); вплив на його волю (ораторське мовлення, рекламне мовлення); полегшення розуміння сказаного (лекторське мовлення, популяризація). Всі ці додаткові цілі передбачають свідоме чи несвідоме пристосування до них звичайних засобів мови, і та специфічна оболонка, котрою покривається всяке мовлення в результаті такого пристосування, і називається мовленнєвим стилем” [17].

Функціональний поділ стилів був також присутнім у міркуваннях В. Гумбольдта про відмінність практичної і художньої мови, перейнятих О. О. Потебнею і розвинутих в ХХ ст. у вченні про функціональні стилі, котре склалося в двадцять роки в Росії і знайшло вияв в

тридцять роки в працях Празького лінгвістичного гуртка, а пізніше отримало розвиток в післявоєнних дослідженнях.

В останні роки далі кроки в цьому напрямі роблять і українські сучасні теоретики функціональних стилів В. Різун [16], З. Партико [18], Н.Непийвода [13], Б.Потятиник, М. Лозинський [15].

Стилістику газетних жанрів активно досліджують, однак функціонування лінгвістично-стилістичних засобів конкретного мовленнєвого твору відповідно до його типологічних особливостей і прагматичних параметрів вивчено недостатньо.

Функціональність повідомлення або тексту потребує від нього певної структури. „Всякий стиль – і функціонально-мовний, і літературний – передбачає організуючий принцип у доборі і застосуванні елементів мови, що надає йому своєрідність і відрізняє його від інших стилів” [20, с. 58].

Текст служить засобом впливу, що має свою структуру. Ця структура залежить від багатьох факторів, зокрема від предметного змісту комунікативної мети – задуму.

Отже, якщо розглядати текст з комунікативної позиції, то це „слово для справи”. Виходячи з цього, можна сказати, що текст у будь-якій формі, який має типологічну структуру, виконує роль засобу впливу на маси.

Типологічна структура не охоплює всіх індивідуальних впливів, які можуть бути у тексті; вона формується з елементів, які через свою практичну придатність здатні стимулювати мислительну, емоційну і волюву активність читача. Тому саме на реалізацію типологічної структури тексту свідомо або несвідомо орієнтовані всі зусилля автора. І під час збору матеріалу, і під час осмислення та обробки даних, і під час обдумування задуму автор прагне, свідомо чи несвідомо, щоб відносно форми і змісту тексту достатньо однозначно проявлялась типологічна структура, придатна виклику в читача справжніх ефектів. Типоформуючим ефектом впливу є справжній ефект, тобто справжній результат використання тексту в справжніх ситуаціях. Якщо ж сам текст своїми внутрішньотекстовими якостями й особливостями не вводить читача в контакт із реаліями, то ні замінити такий контакт, ні компенсувати його відсутність нічим. Без цього текст не може претендувати на практичні результати. Одне слово, такий текст не є текстом.

Якщо застосовувати функціональний підхід до мовного розгляду тексту, то він передбачає рух дослідницької думки від функцій, значень, комунікативних цілей і намірів до наявних у даній мові засобів, тобто формальних показників.

Особливістю кожного тексту є характерний тільки для нього зв'язок виділених структур. На основі повторюваних у різних творах зв'язків структур виділяються **типи текстів**, або **текстові жанри**.

Поняття **жанр** позначає стійку форму, що визначається конкретним призначенням тексту та особливим поєднанням текстових засобів. Саме крізь призму категорії жанру втілюються зібрані факти, досліджена проблема, пізнаний життєвий матеріал.

Текстові жанри не існують поза стильовими характеристиками текстів. Кожен жанр репрезентує ту чи іншу комбінацію стилів. Стиль – це спосіб, манера цілеспрямованої організації формально-змістових типів, жанри – це власне формально-змістові типи, організовані певним способом, стилем. Отже, для творення певного жанру потрібен стиль, а для стилю – техніка як сукупність умінь та навичок, що забезпечують користування конкретним способом організації тексту.

При аналізі кожного жанру потрібно встановити набір жанротвірних і факультативних форм [7].

Філологія як система лінгвістичних і літературознавчих знань, що стосуються відносно самостійних предметів дослідження, дуже часто зосереджується на таких проблемах, осмислення яких потребує міждисциплінарного підходу, синтезу різноманітної інформації. Під кінець ХХ століття до них включається і літературно-художня критика. Ця сфера

гуманітарних знань формувалася під впливом філософії, естетики, соціології, психології, логіки, теорії літератури. Адже за довготривалу історію існування англомовної критики чітко не досліджена теорія жанру, практично немає робіт з типології текстів критики, їх лінгвостилістичних особливостей. Стилїстика критичний творів є „білою плямою” в лінгвістиці тексту англійської мови: немає досліджень прикладного характеру. Критика як текст потребує детального вивчення та систематизації.

Маючи художню творчість за об'єкт аналізу, критика, однак значно відрізняється від неї психологічними та когнітивними засадами та функціями. Це специфічний склад мислення, який не має аналогів ні в одному з літературних жанрів. Природа критики подвійна і суперечить сама собі: з одного боку, це об'єктивний аналіз, з другого – естетичне пізнання із значною мірою суб'єктивності. Тобто це є текст про текст. Відмінність літературно-критичної діяльності від літературної рецепції за сучасних умов (читання-сприймання) пов'язана саме з письмом (писанням). Збагнути взаємозв'язок читання та оцінювання літературно-художнього твору (тексту) можна, залишаючись у духовно-ідеальній сфері. Але без матеріалізації наслідків цього процесу він не буде мати відчутного суспільного розголосу, залишиться без значення для історії літературної критики. Щоби зрозуміти взаємозв'язок читання як рецепції і літературної критики, яка постійно долає розриви, зміщення і переміщення в розвитку культури і функціонуванні літературного життя, треба вийти у сферу письма, тобто писання та оприлюднення літературно-критичних текстів, які відповідають закономірностям риторики і поетики, естетичної комунікації.

Крім того, критика підпадає під дію різномірних елементів стилю і синкретизму жанрів, а стилїстика критичних робіт є синтезом художньої творчості, науки та публіцистики. Критерії утворення критичних жанрів та їх упорядкування засновуються природою даної творчої діяльності.

Із 60-х років ХХ століття літературна критика почала розглядатись як своєрідна соціальна діяльність, різновид творчості, результати якої складають сукупність текстів, котрі фіксують різні висловлювання про явища художньої літератури. Ці тексти мають свою стилїстику, лінгвістичні особливості і потребують осмислення в руслі нових підходів до вивчення мовних явищ. Лінгвістичний та стилїстичний аналіз текстів на цих засадах, розвиток металінгвістики дають нові можливості для конкретизації і поглиблення дослідження цього жанру.

Лише в 70-х роках ХХ століття теорія літературної критики стала об'єктом пильної і уваги таких науковців, як Б. Бурсов, В.Кожин, Ю.Борев, П.Ніколаєв, В.Халієв, В.Коновалов і т.д.

Літературно-критичний твір – це не просто текст, який містить інформацію, роздуми про художні явища словесного мистецтва, оцінки їх ідейно-естетичних, стильових якостей, а текст у його динаміці, сумірний, співвіднесений з особистістю, яка творить цей текст як суспільну подію, навіть якщо ця подія зводиться до публічного говоріння чи письма.

Серед сучасних українських філологів існує думка про те, що сьогоденна критика виходить за рамки якогось певного жанру, а за обсягом критичного виступу має такі головні форми: велика критика, мала критика, літературно-критична замітка та закрита критика [22, с.5]. У лінгвостилїстиці англійської мови також немає одностайної думки щодо місця критики в системі функціональних стилів і жанрів. Більшість науковців відносять критичні праці до функціонального стилю художньої публіцистики [2; 10].

Серед групи художньо-публіцистичних жанрів вирізняємо рецензію (the review), об'єктом зображення якої є не безпосередньо життя, а твір, що вже відобразив його. Отже, рецензія – це твір, що пропонує особистий погляд автора на книгу, театральну виставу, фільм, художню виставку, концерт тощо. Жанр рецензії є найуживанішим з групи художньо-публіцистичних жанрів сьогодні. Без матеріалу в цьому жанрі не обходиться жодне мистецьке видання чи ЗМІ, що приділяє увагу культурі.

ТИПОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ РЕЦЕНЗІЇ

Первинною формою існування англomовної рецензії як жанру можна вважати критичний коментар до книжки (a remark on a book), який зародився ще в кінці XVII століття.

Рецензія – жанр, предметом аналізу якого є уже відображена дійсність.

Предмет аналізу – відображена в мистецькому або науковому творі дійсність. Рецензія – жанр, у якому передбачається аналіз, інтерпретація та оцінка художнього або наукового твору, визначення його сильних сторін і вад, зауваження та пропозиції щодо його поліпшення.

Так як в цьому жанрі спостерігається синкретизм аналізу, інтерпретації та оцінки, то можна віднести його до аналітико-оцінних жанрів, де на перший план виходить думка автора, що ґрунтується на сукупності фактів, а також на його емоціях, породжених цією думкою [7].

Головне завдання рецензента – орієнтація аудиторії в проблемах, піднятих у предметі аналізу. Специфіка жанру: хронологічна актуальність, науковість, виклад змісту твору, його оцінка та інтерпретація, розгляд місця твору в доробку автора, літературному процесі, невеликий розмір. Стилість і ясність у висловленні думок, конструктивність і доброзичливість.

Рецензія – жанр естетично-концептуальний, не суб'єктивна думка, а сумлінно аргументований розбір джерела.

Внутрішньо-жанрові різновиди: аналітична рецензія, аналітико-оцінна рецензія, рецензія-репортаж, рецензія-анотація, рекламна рецензія, експрес-рецензія. Рецензію також можна втілити у статті, фейлетоні, нарисі.

Рецензія відповідає на запитання: “Про що все це?”

Лінгвістичний статус мовленнєвого жанру „газетна рецензія” досліджували О.В. Кашковська, О.К. Кудасова, О.Л. Малиновська, Т.І. Сіндєєва, Т.А. Щорс, С.М. Яворська, які розглядали текст театральної, наукової, літературної рецензії.

Матеріалом для даного дослідження послужили тексти англійських літературно-критичних рецензій, що були взяті з Інтернет-сторінок газет: The Guardian, The Observer та Independent. Звернення до матеріалу газетних текстів ЛКР, а саме текстів з Інтернет-видань, було обрано за причини того, що:

1. Газетні тексти – це багатий та різноманітний матеріал для системно-структурного вивчення.

2. Саме в мові засобів масової інформації відображається найбільш активний перебіг процесів мовлення, саме тут в першу чергу відбиваються новітні, пошукові тенденції в мові. Відомо, що газети швидше, ніж тексти інших функціональних стилів, реагують на всі зміни, що відбуваються у мові, на її розвиток, функціонування, формування мовної культури.

Основною метою дослідження є спроба представити мовленнєві жанри газетної літературно-критичної рецензії в матеріалах Інтернет-видань.

Великий вплив Інтернету відчувають на собі засоби масової інформації. Виникли такі нові поняття, як „техномедіа”, „кібержурналістика”. Під „техномедіа” розуміють засоби масової інформації, безпосередньо пов'язані із сучасною технікою. Під „кібержурналістикою” може розумітися як журналістика із широким використанням сучасної техніки, так і періодичні видання, що поширюються через Інтернет.

Ще однією характерною рисою сьогodнішніх мас-медіа є ретрансляція не лише слова, а й зображень і символів. Отже, текстова реальність ускладнюється тим, що вона зводиться не тільки до передачі лише вербальної інформації: це і макротексти, що об'єднують акустичні і візуальні повідомлення. Виникає поняття “сетератури” в Інтернеті, заснованої на гіпертексті з численними авторами.

Тенденція сучасної функціональної стилістики до комплексного розгляду типологічних особливостей текстів та їх категорій відповідно до жанрової специфіки [8; 9], а також потреба аналізу взаємозумовлених зв'язків мовної форми та рис жанру і функціонального стилю зумовлюють актуальність вивчення різноманітних жанрів, їхніх різновидів у газетній

публіцистиці, і зокрема в електронних виданнях, та виявлення жанрово-стилістичної типології газетних текстів.

У дослідженні, на відміну від „літературно-професійної” класифікації за жанрами, ми передбачаємо „лінгвістичну класифікацію за підстилями газетно-публіцистичного мовлення” [9, с.24] або за мовленнєвими жанрами, які належать до лінгвістики тексту. У роботі ми використовуємо поняття „жанр” як загальноприйняте у лінгво-текстових дослідженнях газетно-публіцистичних матеріалів щодо розмежування „жанру” як предмета теорії жанрів та „жанру” як форми організації мовленнєвого матеріалу, предмета лінгвостилістики тексту [19, с. 112].

Рецензія як макрожанр (первинний текст, за С.М. Яворською) – це невелика стаття науково-теоретичного або науково-популярного чи художньо-публіцистичного характеру у всіх засобах масової інформації (друкованих, електронних та змішаних) або рекламна стаття у пресі. Яка містить у собі критичне осмислення різноманітної літературно-художньої та естетичної продукції [22, с.6].

Вона може бути віднесена до різних функціональних стилів залежно від інтенції її автора, рівня його обізнаності (автор-фахівець чи журналіст), засобу комунікації (фахове видання чи популярне) та від зумовленого цими чинниками стилістичного оформлення і специфічної мовленнєвої організації тексту рецензії. У зв'язку із цим лінгвісти розрізняють науково-теоретичні та науково-популярні рецензії, які містяться у вузько спеціалізованих виданнях, та художньо-публіцистичні або газетні рецензії, які з'являються у масовій пресі.

Об'єктом дослідження виступає літературно-критична рецензія як субмікрожанр стосовно мікрожанру газетної рецензії, що належить до стилю газетної публіцистики, автором якої є не професійний критик-фахівець із питань літератури, а журналіст, який займається цим питанням.

Літературно-критичний рецензія, на відміну від власне наукового типу рецензії, у своїй структурі поєднує в різному співвідношенні рецептивно-чуттєвий (інтуїтивно-сенсуалістичний, емоційно-образний) і раціоналістично-вивідний (логічний, абстраговано-узагальнений) рівні. Саме вони утримують літературну критику в статусі відносно самостійного виду творчості.

Питання про мовний статус газети, яке слід розглядати у співвідношенні газетно-публіцистичного стилю, дискусійне. Одні дослідники тлумачать газетне мовлення як підстиль, різновид публіцистичного стилю [4; 6; 11].

Інші дослідники пропонують розглядати стиль газети як особливий функціональний стиль. Дослідник Д.М. Шмельов із цього приводу писав: „Безперечно, в наш час можна говорити про існування серед писемних стилів окремого функціонального стилю – газетно-інформаційного” [21, с 67]. Аналогічну думку висловлюють Р.І. Гальперін, І.В. Арнольд, В.Л. Наер [5; 2; 12].

Висновки. Отже, виходячи із вищезгаданого матеріалу, можна визначити наступні жанрові ознаки аналітико-оцінної ЛКР, що є зорієнтована на аргументовану оцінку твору літератури, на основі аналізу його переваг та недоліків, рецензії-репортажу та рецензії-анотації.

Таблиця 1. Жанрові ознаки аналітико-оцінної ЛКР

Домінантна комунікативна настанова: Обґрунтування оцінки на основі докладного аналізу
Образ автора: Центральний, індивідуальний. Авторство виражено експліцитно
Обсяг: 5-10 абзаців (переважно 8)

ТИПОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ РЕЦЕНЗІЇ

Таблиця 2. Жанрові ознаки рецензії-репортажу

Домінантна комунікативна настанова: Надання об'єктивної інформації про об'єкт рецензування з елементами суб'єктивної оцінки
Образ автора: Досить активний – виражений експліцитно
Обсяг: 3-6 абзаців (переважно 4-5), ілюстрація

Таблиця 3. Жанрові ознаки рецензії-анотації

Домінантна комунікативна настанова: Інформування з метою рекламування
Образ автора: Узагальнений – виражений експліцитно
Обсяг: 1 абзац (переважно 90-250 знаків)

Поліфункціональність преси вимагає від мови публіцистики гнучкості, масовість зумовлює універсалізацію, а постійна динаміка розвитку суспільства потребує її оновлення.

Можливість існування величезного різноманіття конкретних форм викладу матеріалу ускладнює жорсткий поділ публікацій у ЗМІ суто за їх жанровими межами. Можливо говорити лише про відносно стійке групування публікацій під тим чи іншим „жанровим дахом”, що в свою чергу не повинно перешкоджати баченню перехідних, гібридних жанрових форм, факт існування яких ніяк не можна ігнорувати.

Мова газети на даному етапі свого розвитку стає все більш різноманітною, а процес диференціації газетної продукції відбувається з точною орієнтацією на потребу аудиторії. Власне тому ефективність публіцистичних текстів залежить від їх впливу на читацьку аудиторію.

Список літератури

1. Аристотель. Риторика//Античные риторика. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 244 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). – М., 1990. – 300 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.– 242 с.
4. Васильева А.Н. Газетно-публицистический стиль речи: Курс лекций по стилистике русского языка. – М.: Русский язык, 1982. – 198 с.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
6. Кожина Н.Н. К основам функциональной стилистики. – Пермь: Кн. изд-во, 1968. – 251 с.
7. Коньков В. И. Речевая структура газетных жанров: Учебное пособие. – СПб.: СПбГУ, 2004 (рецензия). Ел. ресурс: <http://www.Lenizdat.ru>
8. Лайдерман Н.Л. Движение во времени и законы жанра: жанровые закономерности развития современной прозы в 60-70-е гг. – Свердловск: Свердл. Урал. кн. изд-во, 1982. – 254 с.
9. Макарявичюс А.Э. Проблемная статья как жанр английской газеты: Автореф. дис..... – М., 1989. – 24 с.
10. Мороховский А.Н. и др. Стилистика английского языка. – К., 1984. – 267 с.
11. Муратова М.Н. О некоторых особенностях газетно-публицистического подстиля (на материале французских газет)// Сб. науч. тр. Моск. пед. ин-та иностр. яз. – 1974. – Вып. 82. – С. 25-30.
12. Наер В.Л. Прагматика текста и ее составляющие// Сб. науч. тр. Моск. пед. ин-та иностр. яз. – М., 1985. – Вып. 245. – С. 4-13.
13. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): Монографія – К.: ТОВ „МФА”, 1997. – 288 с.

14. Нерух О.О. Аналітичні жанри: Методичні матеріали для студентів заочного та дистанційного навчання з спеціальності "Журналістика". – Харків, 2002. – 22 с.
15. Потятинник Б., Лозинський М. Патогенний текст. – Львів: Вид-во Отців Василян „Місіонер”, 1996. – 296 с.
16. Різун В.В. Літературне редагування. – К.: Либідь, 1996. – 226 с.
17. Феллер М.Д. Текст як модель комунікативного акту// <http://jumliv.univ.kiev.ua>
18. Феллер М. Эдитология (Судьбы украинской теории и практики редактирования)//Материалы конференции "Книга и книжное дело на пороге второго тысячелетия" – М., 1996. – С. 112-119.
19. Фадеева Г.М. К проблеме типологии жанровых форм газетно-публицистического стиля// Сб. науч. тр. Моск пед. ин-та иностр. яз. – М., 1988. – Вып. 315. – С. 111-122.
20. Федоров А.Б. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы. – М.: Высш. школа, 1983. – 303 с.
21. Шмельов Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях (к постановке проблемы) // АН СССР, Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1977. – С. 67-72.
22. Яворська С.М. Рецензія як тип тексту (на матеріалі англomовної рецензії): Автореф. дис..... – Львів, 2000. – 23 с.

Поступила до редакції 10.03.2005 р.